

Cetatea Cavalerilor

Fondator: Col. r. Dr. Constantin MOȘINCAT
 Editor: Asociația Națională a Cavalerilor de Cluj
 Editură Tipo MC, Oradea-2020

Cartea Mea e și a Ta! ISSN 2734-6889 - ISSN-L 2734 - 6889

1

Românii care s-au stins

Prof. univ. dr. Mircea POPA

Sub acest titlu deloc îmbucurător a fost lansată la Centrul de Studii Transilvane în cadrul Zilelor academice clujene cartea cu titlul de mai sus aparținând universitarului orădean Gheorghe Șiseștean, care a întreprins în anii din urmă mai multe călătorii la valaha din Slovacia și Polonia și la românii din Ungaria. Constatările acestor vizite la fața locului le-a înmănușat în cartea de față, care vine să ne certifice o realitate pe cât de îngrijorătoare, pe atât de tragică: stingerea încet-încet a conștiinței identitare a vlahilor trăitori la granița dintre Slovacia și Polonia, dar și a românilor din satele de dincolo de Tisa, din Ungaria, unde numărul locuitorilor vorbitori de limbă românească este pe cale de dispariție. Cartea are meritul de a trage un puternic semnal de alarmă autorităților române despre ne-grija pe care a dovedit-o ani și secole de-a rândul față de elementul românesc trăitor dincolo de hotarele țării, soartă pe care o au de împărțit astăzi și românii din Bucovina, Basarabia, Transcarpatia, Voivodina, Timocul sârbesc sau nordul Bulgariei, zone în care mai trăiesc încă mari comunități românești. Așa cum am arătat deja, cartea are două secțiuni: una în care se ocupă cu vlahii care trăiesc în zona muntoasă a Carpaților dintre Slovacia, Cehia și Polonia, zonă numită când Valahia Moravă (Moravske Valassko), când Goralia, după numele locuitorilor de la munte, în majoritate de origine română, numiți Valahi sau Volohi; cea de a doua, care îi are în vedere pe românii din Ungaria din județul Hajdu-Bihar, din plasele Bereteu, Mezőkeresztes, Cefa, Salonta, Valea lui Mihai, Săcuieni, Torda, și Derecske, pe care le investighează la fața locului, prin anchete, observații directe, hărți, documente și scrieri istorico-etnografice. Constatările autorului sunt demne de toată lauda, deoarece despre valahii-o ieri din centrul Europei nu mai dispuneam de informații sistematice, de la cele transmise nouă de lucrările istorice ale lui Silviu Dragomir, Mihail Dan sau Dumitru D. Mototolescu, cu cercetări rămase undeva într-o etapă plină de promisiuni părăsite aproape definitiv de către istoricii români. Iată, însă că autorul ne duce la fața locului, într-o zonă dominată de elemente originare latine, dar care, în urma împrejurărilor istorice, și-au pierdut limba și identitatea națională, trecutul lor mai păstrându-se ca o relicvă neprețuită într-un muzeu în aer liber, numit „Vlasske muzeum v prirode de la Roznov” sau printr-un festival anual cu aspect de nedeie carpatică, în care se mai pot recunoaște cântece păcurărești specifice sau porturi și dansuri ca în Maramureș. Spre a le pătrunde obârșia și tainele habitatului, autorul a întreprins periodic mai multe călătorii în ținuturile muntoase locuite de acești „gorali vlahi”, oferindu-ne date prețioase din observațiile la fața locului sau din scrierile unor contemporani, între care cel mai important, Jaroslav Strika, a publicat în 2007 cartea intitulată Valasi a Valassko (Valahii și Valahia), el însuși fiind un descendent al grupului etnic de care se ocupă. Pe urmele acestui înzestrat cercetător, din cartea căruia se citează copios și memoriei căruia îi dedică întreprinderea sa, Gheorghe Șiseștean încearcă să reconstituie cu cât mai multă obiectivitate devenirea în timp a grupurilor de valahi care au migrat din țară și au populat întinse ținuturi slovaco-polone. Pătrundem astfel odată cu el în ținuturile muntoase ale Carpaților slovaci și poloni, dominate de așezări tipice de munte, cu case de lemn și numeroase stâne acoperite cu șindrilă, unde o mare mulțime de locuitori sunt păstori de oi din tată-n fiu, ducând cu ei un meșteșug ancestral și, ca atare, întreaga terminologie derivată este compusă din cuvinte românești arhicunoscute, care și-au păstrat specificul atât în toponimie, cât și în onomastică. Până în clipa de față, mulțimea acestora a rămas covârșitoare și doveditoare de origine, cum ar fi cuvintele: demikat, falcă, frembyje, gaura, glaga (glugă), halbija (gâlbează), kulastra, nota (noatina), laja (laie), merinda, rumigat, vakesa (oacheșă), ryndza, Kraciun, gropa, komamik, strunga, koliba, plaj, ciutura, urma, dzer (zăr), fuyara (fluier), zincica (jintița),

Cetatea Cavalerilor

kalaras (călăraș), cușma etc. Multe dealuri și cursuri de apă au nume care derivă de la cuvinte românești, cum ar fi: Kasina(de la caș), Katun (de la cătun) Petrowce (de la pietre), Pisculice (de la piscuri), Wlochyi (de la vlah), Malice (de la mal), Katyna (de la cătină), Hotar (de la hotar), Sekul (de la sec), Măgură (de la măgură), Baltagul (de la baltag), Sulica (de la suliță), Stanka (de la stâncă), Sekatura (de la secătură), Zawoja (de la zăvoi), Bradul (de la brad), Pinu (de lapin), Cetnyia (de la cetină), Czuta (de la ciută) etc., etc. Autorul ne face cunoștință cu zone întregi din depresiunile muntoase de dincolo de localitățile Preslov și Poprad, de sub vârful Lomnița, pasul Prislop din Tatra Albă de sub vârfurile Gerlachova și Zdiar, cu importantul orașel Roznov pod Radhostem, dar și cu sate de la izvoarele Vistulei, din Istebna și Koniakow, care sunt locuite de o populație de păstori valahi, cu viață de munte caracteristică, dar și cu o limbă de sorginte latină, ușor de reconstituit din rudimentele amprentale pătrunse în toponimie, obiceiuri, port, mod de viață (stânele, gospodăria și satul valah), și care trimit în mod indubitabil la limba și obiceiurile păstorilor români, pe care ni le înfățișează detaliat în capitolul Supraviețuiri lingvistice românești.

Vlahii din ținuturile slovace și poloneze au o istorie proprie, ce coboară în timp până în secolul al X V-lea, și chiar mai jos, deoarece încă din diploma lui Andrei al III-lea datând din 1279 se amintesc în zonă existența unor Valachi seu Rutheni ca populație de păstori; în 1337 apare în scaunul Uzzki localitatea Koromli Valache, iar în 1424 este pomenit un Balica valachul, după cum și Matei Corvin întărește drepturile unor păstori valechi la 1424. Date despre existența a numeroase sate valahe, în scaunul Oranka, Trecianske sau Sarisskei ni le oferă autorul Benko în cartea sa Osidelnje severnecho Slovensko, lucrare nepusă la contribuție de autor, dar citată copios de Armând Guțu în articolul său De la dreptul valach la influențele românești din folclorul slovac din „Anuarul Institutului de etnografie și folclor „C.Brăiloiu”, t.21/2010. Despre o Moravie Valahă, aflată în dispută cu imperiul habsburgic, care vrea să le restrângă libertățile, se vorbește mai ales în timpul războiului de 30 de ani, când valahii, ca să-și păstreze drepturile, se vor alia cu suedezii, apoi cu danezii, în 1621 consemnându- se mai multe raiduri ale lor asupra localităților Malenovice, Zlin, Valsske Mezirici, repetate și în anii următori până în 1627 când au fost înfrânți de Wallenstein, suferind în anii următori cumplite represalii, în unna căroră „cam o treime din populația valahă a regiunii a dispărut”, fiind obligați totodată să treacă la catolicism. Buni luptători, curajoși și loiali, ei au fost organizați în unități militare cu scopul de a apăra granițele, născându-se astfel corpuri de gardă numite „portași”, ce activau în zona Hradistska, Vesetin, Vizovice, Valasske Mezirici, Roznov și chiar în Silezia austriacă, posedând, ca semn distinctiv o frânghie cu bile de plumb la capăt, cu ajutorul căreia imobilizau răufăcătorii (un fel de lasou specific), la care se adăuga „toporul ciobănesc valah”, numit „valassek”, iar uneori cu ciubere de lemn specifice, însemne ce pot fi identificate și în litografiile și desenele etnografice austriece, alături de îmbrăcămintea tipică omului de la munte, izbitor de asemănătoare cu aceea a păstorilor noștri. Vlahii de aici dispuneau de o organizare proprie, având în frunte voivozi și cneji și conducându-se după „legea valahă”, care a rămas singura formă recunoscută de rezolvare a conflictelor dintre ei și de autoritate locală. Neamestecându-se cu alte grupuri etnice, ei și-au păstrat multă vreme identitatea, chiar dacă au fost siliți să-și părăsească religia ortodoxă pentru cea romano-catolică sau luterană. În schimb au fost folosiți de către unii nobili locali pentru apărarea cetăților și castelelor lor, alcătuiind gărzile de apărare ale acestora. Dreptul de pășunat ei îl plătesc sub formă de zeciuală, la care se adaugă daruri în natură, animale, miere și produse lactate. Valahii din zona amintită practică atât păstoritul local, cât și cel de transhumanță, rasele de oi cunoscute fiind cea țigaie și „oaia valahă” sau țurcana, pe care le țin în staule numite „kosar”, pe o gospodărie revenind înjur de 50 oi cu lapte sau chiar mai multe. Așa, de pildă, pe domeniul Vsetin erau la 1781 17.684 de oi, crescute în regim pastroral de stână montană. Tot în acest an sunt consemnate 335 de gospodării având 17 stâne, pe lângă casă mai dispunând de 441 oi și 187 berbeci. Pe domeniul Frydek un număr de 30 de valahi dispuneau de turme de 5000 de oi, industria prelucrării laptelui fiind aici principala lor ocupație. Raporturile cu stăpânirea sunt bine stipulate, multe din zonele de pășunat fiind denumite „vrch”, adică vârf, culme. Din păcate, datorită presiunilor istorice, vlahii nu mai au astăzi sentimentul apartenenței la o comunitate națională identitară, contopindu-se în masa etniei dominante, dar pot fi enumerate, câteva sate mai pot fi vizitate pentru stilul lor particular, cum ar fi Prislop, de sub vârful Csoma Repa, Ciumani, Brusztura, de pe râul Teresulka, Pietrosz și Szesul din masivul Csoma-Hora etc. Păstoritul montan presupune și hrănirea de iarnă a animalelor, de aceea sunt importante prezervarea adăposturilor de vârat, dar și recoltarea și păstrarea fânului, alternativ cu agricultura practică pe terase, unde se seamănă grâu, mei, ovăz, secară, cartofi etc. Pentru noi românii, aceste ramuri ale etniei noastre din zona

slovacă-polonă sunt definitiv pierdute. Pierdute sunt și populațiile din satele foste românești din Ungaria, pe care autorul le studiază în partea a doua a cărții sale. E vorba de 58 de sate, arundate la 8 plăși, cu o populație mixtă de cca 100.000 locuitori, care, de la 1918 până la căderea comunismului reprezenta o „comunitate tăcută”, cu puține răbufniri identitare, iar din 1990 încoace, e vorba de o „comunitate dispărută”, întrucât locuitorii și-au părăsit limba și religia, procesul de învățământ nu se face în românește, iar slujbele de la biserică numai în puține cazuri se mai țin și în românește. Sate precum Pocei, Jaca, Vecherd, Darvaș, Bedeu, Săcal, Apateu, Petred, Sarkad, Leta, Almoșd etc., cu coloniști veniți în majoritate din zona Beiușului și-au pierdut identitatea românească, ea mai păstrându-se ici și colo în sate ca Apateu, Micherechi și Giula. Pentru așa-zisa comunitate românească există un singur liceu în care limba română este folosită doar la predarea limbii române, în rest limba maghiară este stăpână, procesul de maghiarizare fiind mai brutal și mai persuasiv în timpul Dictatului de la Viena, când se generalizează folosirea limbii române în biserică. Sunt maghiarizate numele de persoane, ca și părăsirea limbii române în registrele bisericești, iar prin venirea preoților maghiari toți românii sunt obligați să-și schimbe religia, ceea ce duce la pierderea identității lingvistice românești. Sunt date cel puțin 36 de exemple prin care în anii 1940-43, persoanele de religie ortodoxă declară că trec la reformați sau la romano-catolici, pe motiv că „nu știu românește și nu înțeleg limba sfintelor slujbe”. Căsătoriile mixte devin acum un fenomen obișnuit, iar expresia „Era mai bine ca să nu spui că ești român” devine regulă, procesul de deznaționalizare nefiind unul individual, ci colectiv, prin administrație și biserică ofensiva împotriva a tot ceea ce e românesc devine după 1867 notorie, ca formă de „colonialism cultural legitimat”. Inocularea sistematică a „ideii superiorității civilizatorii a culturii maghiare”, pierderea oricăror legături instituționale cu țara atestă un avansat proces asimilaționist cu care nu se mai poate lupta. Ofensiva împotriva bisericii românești a devenit vizibilă începând cu legile lui Apponyi, apoi cu crearea în 1912 a episcopiei de Haidudorog, când slujbele religioase încep să se țină tot mai mult în maghiară. Doar la Crăciun copiii mai spun Vicleiemul în limba română, iar la Paști se mai cântă în această limbă, declară Elena Silaghi, directoarea școlii din Bedeu. Tot ea declară că românii fie că au dispărut, fie că sunt în curs de dispariție, „comunitatea românească este fonnată numai din bătrâni, care, când se sting și ei, se stinge și comunitatea. Va rămâne numai biserica și poate încă 2-3 din generația noastră, care vor mai ști românește. Deci fenomenul este ireversibil. Dar el este efectul unei politici lungi și sistematice, nu neapărat violente, deși ni s-a spus că s-a mai întrebuițat violența mai ales în perioada 1940- 1944, când erau bătuți dacă vorbeau românește. Sigur acum este o comunitate în agonie, aproape terminată, chiar dacă apar inscripții în românește la intrarea în sat sau steagul tricolor arborat la instituții. Acuma este mult prea târziu. De altfel, nici tinerele generații provenite din părinți români nu mai doresc o asemenea recuperare etnică. Tinerii se consideră maghiari.”

Concluziile cărții lui Gheorghe Șiseșteanu sunt cât se poate de limpezi, contactul direct cu aceste comunități prin anchete la fața locului, detenninându-1 să-și intituleze cartea „Români care s-au stins”. O dramă etnică, la care statul român a asistat cât se poate de nepăsător, iar astăzi etniile române din Slovacia, Polonia și Ungaria au devenit simplă istorie. Argumentele sunt indubitabile, iar bibliografia vizează îndeosebi cărți recente.

Ceea ce s-ar putea reproșa cărții lui Gh.Șiseșteanu este puținul lui apel la istorie, slaba legătură pe care el o realizează cu documentele și cronicile medievale care vorbesc de existența vlahilor ca păstori nu numai în zonele investigate de el, ci și în Pannonia, Dalmația, Croația, Bosnia-Herțegovina, Istria. Vechile cronici maghiare, cum ar fi Anonymus sau Simon de Keza atestă prezența valchilor în Pannónia, încă la venirea ungarilor, desemnați, în general, prin formula „pastores Romanorum” sau prin cea de Blaki: „Blakis, qui ipsorum iuere pastores et coloni remantietibus sponte in Pannónia”. Acești vlahi sunt dominanți în întreaga Peninsulă Balcanică, după cum ne prezintă Silviu Dragomir în cartea sa Vlahii și morlaccii (1924), care le urmărește identitatea și devenirea istorică în capitale precum: Vlahii din împrejurimile Raguzei, Vlahii din Bosnia și Herțegovina, Vlahii din valea Cetinei, Vlahii din Lika, Podgorie și Vinodol, vlahii din Vegilia, din Dalmația, cicii, vlahii și morlaccii din Istria etc. Autorul ar fi putut corela infonnațiile de aici cu tema tratată de el, în așa măsură încât aceasta ar fi putut beneficia de o altă perspectivă istorică, iar cartea lui Dumitru D.Mototolescu despre „Jus valahicum în Polonia”(1916) ar fi putut lămuri definitiv problema despre legile speciale valahe aplicate de locuitorii la care se face referință. În ceea ce ne privește, venim și noi cu o informație pe care am obținut-o în anul 2000, când am cercetat fondul Andrei Veress de la Biblioteca Academiei Maghiare, unde se afla materialul adunat de acesta pentru continuarea Bibliografiei romăno-maghiare. E vorba despre un material lîimizat de o

lucrare a lui Árpád Karolyi cu titlul Vlachen Auswanderung aus der Gegen von Bihac zu Ende des 16 Jahrhunderts, apărută la Viena în 1894, în care se spune: „Bihac, una din cele mai tari cetăți de hotar fu luată de către gubemiul Bosniei, Hasan-paşa în luna aprilie 1592. Prin aceasta începu emigrarea locuitorilor creștini din părțile acelea. La aceasta s-a unit și faptul parșiv al bătrânului vizir Sinan-Paşa, care în 1595 a ars supt cetatea Belgradului osemintele veneratului Sf.Sava, împroșcându-i cenușa în pustiu. Acest lucru fu o declarație de război a popoarelor creștine din Balcani, mai cu seamă a valahilor care au vrut să se răzbune asupra turcilor. Prima emigrație pe teritoriul generalatului din Varadin fu în 1597, când (dr.Bidermann) au sosit 1700 de sârbi, dar trecură mulți și în Croația, în generalatul Karlstadt. Așa, la 1595, se așezară 100 de familii de valahi la Gomirje. Despre o nouă colonizare a valahilor ne dă informații suplica „militum habitatum in deserto Lice supra civitatem Segniam” către împăratul Rudolf, în care se spune că ei sunt „Walachi vocati Kerempoti”, care trăiau ca guardia sangiacbegului din Lika și astfel, însă într-o noapte au fost treziți din somn de Sf.Ioan Botezătorul ca să lase turcii și astfel pornind vreo 500 cu familiile lor s-au așezat în pustia Lika sub munți și acum cer protecțiunea împăratului. Ei știau bine că această pustie aparține, împreună cu Zengg, familiei Frangipanilor, dar ei fiind slabi să-i apere contra păgânilor. După ce au trăit un an întreg acolo, au trimis cu căpitanul Mikolanych, pe voivozii lor la arhiducele Ferdinand, care, luându-le jurământ de supunere, a îngrijit de ei. Inșă cu toate acestea, contele George Zrínyi a încercat cu sila să-i supună, așa că de nu ar fi fost ajutați de rudele lor, Uscochii de la Zeng, ar fi trebuit să se întoarcă la turci ; de aceea, cer pajura prezentată să fie pusă pe actul lor de privilegiu, pentru ca să poată trăi în liniște în serviciul împăratului. Acest „privilegium libertatis” cer să le fie extrădat înaintea cancelariei Ungariei, alegând de patron de Sf.Ioan Botezătorul și Sf.Gheorghe martirul, care le- au apărut în visul lor. Documentul redactat pare a fi din 1600, deoarece știu că contele George Zrínyi se jeluia la 1601 împotriva valachilor.

Numele lor de „Valachi Kermptoti” vine fără îndoială de la numele voivozilor lor, vicecăpitanul de Lika fiind Damian Kermptic și unul din cei patru voivozi iscăliți sub jalba lor e Tadia Kerempotich. Interesant e însă că până azi există un sat cu numele Krnpotici, 3/4 mile la răsărit de orașul Zeng, unde acești valachi se stabiliseră. In studiul lui R.Lopatic, Spomenici Hrvatske Krajine, I, (Monumenta spectabili Hist. Slaviche méridionales, XV, găsim multe documente despre vlahii de acolo, ba găsim chiar pe David Frankel, căpitanul orașului Zeng în 1605 (vezi și Vanicek, Specialgeschichte Militärgrenze și dr.C.Jirecek, Die Wlachen und Maitrowlachen in den Denkmälern von Ragusa).

Ce demonstrează toate acestea? Că vlahii din nordul Dunării (românii) sau cei din sud (aromânii, meglenoromânii, istroromânii, valahi despre care istoricul austriac Demeter-Peyfuss a scris o carte esențială) au produs mari migrații spre vest, împânzind teritoriile muntoase ale multor ținuturi de la granița slovaco-polono-cehă, dar s-au așezat și mulți în regiunile sudice. Dacă despre soarta valahilor din Europa Centrală, Gh. Șișeștean ne oferă date istoriografice și analize demografice și sociologice aduse la zi, i-am sugera să încerce a-și continua cercetările, extinzându-și investigațiile și asupra vlahilor din sud. Meritul real al cărții sale este acela de a ne fi oferit un punct de plecare pentru o discuție publică mai largă despre destinul trecut și cel prezent al acestor frați ai noștri cu o istorie atât de convulsionată și de interesantă.

Cetatea Cavalerilor

Avram Iancu -150

Nr. 8 (24)/ AUGUST 2022

